

др **Ксенија Кончаревић**
Православни богословски факултет
Катедра за филологију
Београд

Утицај руске емиграције на обнову и развој српске монашке духовности

Апстракт: Рад је посвећен размајрању сфера деловања руских манастирских браћинстава и сестринстава у егзилу на обнову и развој српске монашке духовности, са посебним освртом на истакнуће појединце монашког звања – еминентне представнике руске духовне традиције – који су деловали у српским земљама.

Кључне речи: Руска емиграција, руско монаштво у егзилу, руско-српске духовне везе.

Революционарни преврат 1917. године имао је изузетно тешке последице по Руску православну цркву, тај вековни бедем духовних и националних идеала руског народа.* Најновији статистички подаци, до којих се дошло након отварања државних архива за јавност током 90-их година, показују да је од большевика срушено 25–30.000 православних цркава и богомоља и око 500 манастира, док је број ликвидираних верских објеката Руске православне цркве – затворених или претворених у објекте друге намене – био далеко већи (Платонов 2000, 370–371). Тако, само 1921. ликвидирана су 722 манастира, а на крају „безбожне петолетке“, чији је један од задатака био да „све цркве буду ликвидиране“, 1938. године, било је затворено 95% од укупног броја сакралних објеката по попису из 20-их година. Подаци о ликвидацији свештенства, монаштва и верног народа још су поразнији. Само у прве две године револуционарног терора побијено је 320.000 свештенослужитеља. Већ до почетка 1919. убијено је 18 архијереја, да би до 1941. „нестало без трага“ 205 архијереја (Димитријевић 1999, 70–94).

У таквим околностима, посебно ако се имају на уму још и вихор грађанског рата, незапамћена економска беда, гушење слободне мисли и административно-политички хаос, није чудно што су се милиони Руса, а међу њима и десетине хиљада свештених лица, нашли у егзилу (о статистичким проценама броја лица избеглих и прогнаних из Русије у светским размерама в. Јовановић 1996, 33–43). Апсолутну већину руских емиграната чинили су припадници Руске православне цркве – клирици и лаикат (Пономарева 1996, 37). Митрополит Сергије (Страгородски) у преписци са патријархом српским Варнавом (Росићем) назива постреволуционар-

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 25. децембра 2009. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и животне средине Републике Србије.

ни талас избеглица духовном, а не политичком емиграцијом, што показује да је за њега револуција представљала пре свега духовну катаклизму, као што је и комунизам доживљавао као својеврсну секуларну религију (Поспеловский 1995, 181). Тој „духовној емиграцији“ пало је у део ширење Православља руског стила и руског искуства по читавом свету. Епископ Јован Шангајски овако оцењује њену мисионарску улогу: „Руско расејање упознало је са Православљем све крајеве света, јер су руске избегличке масе (највећим делом и несвесно) постале његови проповедници“ (Роуз 1992, 75). Наравно, иако нису тежили изолационизму и самодовољности, припадници руске дијаспоре су кроз деловање Цркве чували своју духовну самобитност и националне традиције. У том смислу архиепископ западноевропски (Константинопољске јурисдикције) Сергије (Коновалов) наглашава: „Наше духовне везе са отацбином никада нису прекидане, нити би се оне могле прекинути. На сваком богослужењу, како је свима добро познато, узносе се молитве за многострадалну домовину нашу, земљу руску, за њена верна чеда у отацбини и расејању“ (Аноним 1993, 248).

Једну од најсветлијих страница деловања руске дијаспоре у српској и југословенској култури XX века исписала су руска свештена лица – архијереји, свештеници, монаси пребегли на тле Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Прецизних статистичких података о њиховом броју нема, вероватно не само због чињенице да су се многи од њих на нашим просторима затекли само у транзиту, него још више због чињенице да се нису морали пријављивати државним органима ради постављења на службу, а да су у окриљу Цркве стављани на располагање већем броју епархија, без вођења јединствене и централизоване евиденције о њиховом намештењу. М. Јовановић, према подацима статистичког одељења Државне комисије за прихват руских избеглица изведеним на узорку од 24.342 избеглице, наводи да је 1919–20. регистровано 84 (0,48% од овог узорка) лица запослених у окриљу Цркве и 55 (0,24%) оних који желе да се запосле у овој сфери (податак за 1921) (Јовановић 1996, 286). Православних свештеника, по истим подацима, регистровано је 1919–20. укупно 69 (0,40%) и још 48 (0,21%) који 1921. траже запослење (Јовановић 1996, 289). Ови подаци свакако нису комплетни и због чињенице да се њима не обухвата монаштво, с обзиром да се ова категорија не подводи ни под службенике Цркве, ни под радно активно становништво.

Руска црква у Краљевини СХС добија своје административно устројство, а од 1921., након одржавања Сверуског црквеног сабора у Сремским Карловцима и оснивања Архијерејског синода на челу са митрополитом Антонијем (Храповицким), постаје духовни стожер свих Руса у расејању. Оснивају се руске црквене општине, дижу руске богомоље, утемељују духовно-просветна братства, издају православне новине, часописи и књиге (в. Зейде 1988, 323–350; Глигоријевић 1994, 52–59; Глигоријевић 1996, 109–117; Џыпин 1997, 553–571). У годинама између два светска рата Руска црква показује се не само као кохезиона снага за све руске прогнанике, већ и као стожер руско-српског верског, културног и националног зближавања. Руска црква и њени верници добили су и од државних и од црквених органа снажну финансијску, материјалну и моралну подршку, али су уједно пружили и огроман подстицај оживљавању и развоју духовности код Срба. Утицај руских све-

штеника и монаха у нашој средини утолико је изразитији, уколико се имају на уму тешке околности у којима се Српска црква нашла у првим послератним годинама. Опустошене у оба балканска и у светском рату, српске земље остале су без многих свештених лица, док су манастири, посебно у Србији, Македонији, на Косову, као и парохије у Далмацији, Крајини и Босни, били крајње запуштени. Стога је, поред указивања сестринске помоћи и азила Сабору руских епископа и Светом архијерејском синоду Руске православне цркве у избеглиштву, Српска црква оберучке прихватила и велики број руских свештених лица – белог (мирског) свештенства и јеромонаха. Ступајући у службу Српске цркве, свештенство руског порекла упућивано је и у села и на удаљене парохије¹. Заједнички богослужбени језик и готово идентична богослужбена пракса омогућили су им лако прилагођавање у новој средини.

Руски монаси пристигли у таласу емиграције распоређени су у српске манастире. У неким су се формирале чисто руске обитељи (рецимо, братство манастира Миљкова на челу са јеромонахом Амвросијем (Кургановом) и 25 сабраће у манастиру Миљково, Браничевска епархија, Лесњенско сестринство са 80 монахиња у Хопову на Фрушкој Гори), а у већини су руски монаси и монахиње представљали језгро из кога ће се доцније развити нове монашке заједнице. Нарочиту пажњу заслужују случајеви постављења руских калуђера за старешине манастирских обитељи: рецимо, игуман Сергије постаће старешина манастира Тумане, а касније Манасије, архимандрит Кирил – манастира св. Прохора Пчињског, архимандрит, потоњи епископ сумски Митрофан – манастира Раковице и Дечана (он ће дуго година бити и управник Монашке школе у Дечанима), игуман Венијамин – манастира Преподобног Наума Охридског на Охридском језеру. Захваљујући руским калуђерима обновљени су неки манастири у Србији који су били готово запустели, као што су Петковица код Шапца, Миљково на Морави и др. (Глигоријевић 1994, 54). У плејади великих српских духовника XX века – да поменемо само упокојене - било је оних који су непосредно формиран под утицајем руских калуђера: поред епископа Николаја (Велимировића) и архимандрита Јустина (Поповића), међу руске васпитанике можемо убројити архимандрита Тадеја (Штрбуловића), игумана манастира Витовница у Епархији браничевској (Арсенијевић 2004, 7–40), јеромонаха Макарија, духовника манастира Јовања у Овчарско-кабларској клисури, Епархија жичка (Димитријевић 2004, 118–121), архимандрита Рафаила (Топаловића), игу-

¹ О животном путу и службовању тек неколицине руских свештеника податке пружа наша црквена периодика. Тако, репрезентативна двотомна *Библиографија периодичне штампе СПЦ Б. Цисаржа* констатује свега 12 некролога посвећених руским свештеницима – Јовану Гордејеву (парох у Драгојевцу) (2 прилога), Константину Јермољчуку, протојереју (парох корбовски), др Теодору Титову, митроносном протојереју и редовном професору Православног богословског факултета у Београду, Александру Синепшчикову, Владимиру Стадњицом, Михаилу Апошанском, протојереју, Теодору Маљцеву, Алексију Ломиковском, Александру Скрозилчком, пароху туларском, Теодору Карасјеву, архијерејском намеснику азбуковачком, Димитрију Јарамазову, пароху робовском. Некролози монасима још су малобројнији (архимандрит Стефан Погољни, јеромонах Митрофан Романов, архимандрит Григорије Портански), а о монахињама руског порекла у српској црквеној штампи нема ни помена (Цисарж 1991, 18–39). Да би било јасније колика је неправда тиме учињена, напоменућемо да ова библиографија констатује 884 некролога. Свакако да овде није у питању равнодушност према судбини Руске цркве, јер је о њеном страдању, историјату и актуелном стању од 1918. до 1970. (период за који располажемо комплетним библиографским описом) у гласилима СПЦ објављено 202 прилога (Цисарж 1991, 270–278).

мана манастира Никоље у истој епархији (Димитријевић 2004, 122–126), игумана Преображењске обитељи код Овчар Бање Евстатија (Ракића) (Димитријевић 2004, 173–178) и многе друге.

Фрушкогорски манастири такође су били запуштени. У братства манастира Беочин, Врдник, Гргетег, Јазак и друге обитељи ступили су руски монаси (Арсенјев 1999, 33). Новембра 1920. године у Ново Хопово смештено је осамдесетак монахиња из манастира Пресвете Богородице у Љесни (бивша Холмско-варшавска епархија). Овај манастир пре егзодуса сестринства налазио се у Пољској, преко реке Буг, у руским пределима који су стицајем неповољних историјских околности били упропашћени и у духовном погледу запуштени. Становници тих места живели су у великој беди, али и духовној и културној запуштености, многи нису били ни крштени, и обичан свет их је називао „калакутима“. Манастир доживљава процват од 1883, када у њега, по благослову архиепископа варшавског Леонтија, долази игуманија Екатерина, са којом је било укупно пет сестара и две девојчице сиротице. Настаниле су се у целу Љесна при цркви, у прво време биле су принуђене да станују у једној кућици која им је дата на располагање, и никаквих средстава нису имале (о историјату манастира в. Таисија 1999, 177–180). Устројство обитељи извршено је под духовним руковођењем знаменитог оптинског духовника старца Амвросија (Гренкова) (1821–1863), заслужног, иначе, и за оснивање знаменитог Шамординског манастира, који је баштинио најбоље традиције исихастичког делања у Русији (деталније в. Смолич 1999, 437–442; Концевич 2006, 243–277). Духовни стил Шамордина, а потом и Љесне, био је, по свему судећи, ближи палестинској традицији него египатској са њеном суровом аскезом, тежећи хармонизацији делатног и молитвеног елемента, што је и иначе својствено руском општежитељном монаштву (Федотов 1959, 35–36). Љесненски манастир је пре егзодуса, поред дивног појања, благоустројеног поретка монашког живљења сестара и искушеница, њихових рукодеља, иконописања, био познат и по неговању васпитно-образовног рада са децом: у свом саставу имао је основну школу, гимназију и учитељску школу, у њему се школовало око 500 девојчица и девојака. И газдинство ове обитељи било је изванредно постављено, тако да су сестре чак биле познате по инструкторном раду у области ратарства, повртарства, воћарства, пчеларства. Са чудотворном иконом Пресвете Богородице Љесњенске у рукама монахиње су, спасавајући своје животе, у Србију стигле из Бесарабије, предвођене већ старом и бољешном утемељитељком манастира игуманијом Екатерином (Јефимовском) и њеном помоћницом и наследницом, тада већ активном игуманијом Нином (Косаковском) (Радовић – Војиновић 1971, 333–334; Арсенјев 1999, 33). Мати Екатерина, иначе, била је личност великог интелектуалног и духовног формата и несвакидашњег животног искуства: у свету грофица Евгенија Борисовна, дипломирала је на Московском универзитету, објављивала литерарне радове, лично се познавала са И. С. Тургењевом и В. Соловјовом, а у манастир је ступила са 33 године са благословом архиепископа варшавског Леонтија. Имала је духовно руковођење не само од већ помињаног старца Амвросија, него и од знаменитог кронштатског свештеника Јована Иљича Сергијева, који је често посеђивао Љесњенски манастир и сматрао га „својим“. Мати Екатерина умрла је у избеглиштву 15/25. октобра 1925. у 76. години

живота (биографију в. у: Таисија 1999, 177–178; Арсенъев 1999, 39; о околности-ма њене смрти и духовном завештању које је оставила в. Таисија 1999, 180–182), а мати Нина упокојила се такође у дубокој старости, после Другог светског рата, у Београду, камо су се сестре склониле након што је Ново Хопово било спаљено од усташа (Радовић – Војиновић 1971, 336; Радовић 1983, 68). Одатле су се 1950. одселиле у Француску. Љесњенски манастир данас се налази у Нормандији, у Провенсону, где се чува и најпоштованија реликвија ове обитељи – чудотворна Љесњенска икона Мајке Божије (Арсенъев 1999, 39).

Дошавши на Фрушку Гору, љесњенске калуђерице наставиле су да негују свој општежитељни типик, да практикују неизмењено вршење богослужбеног правила, да у српској средини шире свој појачки израз, да развијају себи својствено просветитељско-мисионарско и харитативно усмерење. Њих двадесетак се октобра 1923. преселило у обновљени манастир Кувеждин, где су уз српске искушенице и игуманију Меланију (Кривокућин), Српкињу пострижену у Хопову, иначе свештеничку кћи и удову свештеника из Деча (Срем), одиграле кључну улогу у обнављању и ширењу женског монаштва у окриљу Српске православне цркве, чији је континуитет развоја, након златног средњег века, био прекинут тешким историјским околностима петовековног робовања под Турцима (о историјату српског православног женског монаштва в. Радовић 1963, 20–27, 120–126), истовремено пруживши допринос и духовном, као и привредном оживљавању фрушкогорских манастира. А каква је атмосфера владала у овим двома руским обитељима у егзилу сведочи и констатација наше црквене јерархије из тих првих година деловања да су Хопово и Кувеждин „праве кошнице у којима влада савшени ред и духовни мир, где се монахиње пожртвовано старају око неговања сирочади“ (Радовић – Војиновић 1971, 34). Од 1929. кувеждинске сестре, настављајући своју некадашњу харитативну активност, воде и Дечји дом, Забавиште и „Сиротињску трпезу“ Црквене општине Сарајево (Радовић 1983, 67). Напоменимо и то да су сестре из Љесњенске обитељи заслужне за оснивање бројних женских манастира у нашој земљи у периоду између два рата, и да су у многим од тих манастира Рускиње биле постављене за игуманије или намеснице. О томе колики су импулс оживљавању женског монаштва у српској средини пружиле руске калуђерице довољно сведоче и најелементарнији статистички подаци: тако, Шематизам Српске цркве за 1924. већ помиње 4 женска манастира са 3 игуманије, 70 монахиња и 35 искушеница (Шематизам 1925, 17–18); уочи Другог светског рата, према Календару „Црква“ за 1941, у окриљу СПЦ већ делује 27 женских манастира са 286 монахиња и 111 искушеница (Календар 1941, 9–10), док, рецимо, Статистички преглед епархија за 1969. годину побраја 81 женски манастир са 658 монахиња и 187 искушеница (Статистички преглед 1969, 33–38). Међу знаменитим монахињама руског порекла које су деловале у српској средини нашу пажњу и сећање заслужују: Диодора, раније искушеница у Хопову, замонашена 1925. од епископа нишког Доситеја и постављена за игуманију манастира Дивљане (Епархија нишка); игуманија Сидонија, бивша сестра манастира Хопово, настојатељица манастира Петковица са 12 Српкиња и 22 Рускиње у саставу сестринства (Епархија шабачка); игуманија Михаила, манастир Лешак, Епархија Скопљанска; игуманија Ангелина (Грачова) из манастира Ваведе-

ња Пресвете Богородице у Београду (упокојила се 1971); игуманија Мелитина (Гоголова) из манастира Темска (Епархија нишка), духовна кћи игуманије Диодоре. Њима блиска по окружењу у коме је живела након удаје за Руса била је и игуманија Петронија (Шпаковска, рођена Савић), потоња игуманија манастира св. Меланије Римљанке у Петровграду (данашњем Зрењанину), чије су нетрулежне мошти обретене у јесен 2006. године (Епархија банатска). Такође ваља поменути и њихове духовне кћери српског порекла које ће касније, преузевши игуманство у повереним им монашким заједницама, даље неговати и ширити онај тип духовности који су прихватиле под руским утицајем: Аполинарију (Јокић), настојатељицу манастира Поганово (Епархија нишка), а потом Ђелије (Епархија шабачка), васпитаницу Хопова и Кувеждина; Јефимију (Мићић), настојатељицу манастира Ковил (Епархија бачка), а потом Раванице (Епархија браничевска), доброг познаваоца руског језика и талентованог преводиоца патристичких списа, формирану под утицајем игуманије Диодоре; игуманију Михаилу из Благовештења на Руднику (Епархија шумадијска), такође Диодорину васпитаницу; игуманију Евпраксију из Каленића (Епархија шумадијска), васпитаницу манастира Кувеждин; игуманију Аполинарију из Крушедола (Епархија сремска), пониклу из преходно наведене обитељи; игуманију манастира Суводол у Тимочној епархији Девору, такође формирану у кувеждинском сестринству, и др. (подаци систематизовани према: De Vos 1962; Радовић-Војиновић 1971). Према оцени једног од најистакнутијих српских архијереја и теолога нашег доба, митрополита Амфилохија Радовића, „пресађено руско општежително искуство умногоне је помогло да наше женско монаштво веома брзо, без многих лутања, добије свој прави лик, а већ постојећа и никад непрекидана мушка монашка традиција помогла му је да се дубоко укорени у живот наше Цркве и народа“ (Радовић 1983, 64).

О стилу живљења у руским монашким обитељима сведоче, између осталог, и успомене блаженопочившег архимандрита о. Тадеја (Штрбуловића), старешине манастира Витовница, који је као млад искушеник 1932. године доспео у манастир Миљково, где су живели и подвизавали се руски калуђери из Валаамске обитељи, који су, нашавши се у канонском нејединству са Финском православном црквом под чију је јурисдикцију доспела „Северна Света Гора“, између 1925. и 1927. били принуђени да напусте свој манастир. Они су, предвођени схиархимандритом Амвросијем (Кургановом), духовним чедом преподобног Амвросија Оптинског, овамо пренели тиховатељски (исихастички) дух који је Валаам примио од Оптине пустиње (Цыпин 1997, 217–218). Архимандрит Тадеј овако дочарава лик свога духовног оца: „Из о. Амвросија је избијала невероватна и чиста љубав: он је од стараца из Оптине пустиње примио оно што је најбоље – љубав, те се никада ни на једнога монаха или послушника није разљутио, нити је иједну преку реч икоме рекао. Трпео је много, а све је праштао. Све бриге и проблеме предавао је Господу и Њему Јединоме се јадао. Трудио се да ту особину својим примером пренесе и на братију, и многи су од њега научили како да негују ту свеобухватну и бестрасну љубав у свакодневном животу“ (Арсенијевић 2004, 13). Сећа се отац Тадеј како је игуман „долазио у цркву на богослужења увек први и стао би за игумански стол (стасидију, *прим. наша*). Видело се да је просто сатрвен бригама, али никоме ништа да ка-

же, све је полагао на Господа. Никада никога није казнио. Никоме чак ни лошу ми-сао није упутио, ни преки поглед, нити било шта. Свакога је љубио онаквог какав јесте и молио се Богу да га Он просветли. Својим примером живљења је највише поучавао и настојао да свакога преко тога примера доведе на пут спасења“ (Арсенијевић 2004, 14). Испушеник Томислав, „Томушка“, како су га називала руска сабраћа, чим је прекорачио праг свете обитељи, добио је бројаницу у руке и поуку како да се моли умно-срдачном (Исусовом) молитвом. Наравно, нису га мимоишла ни физичка послушања, и премда, по властитом признању, у њиховом обављању није био нарочито успешан (једном су му лопови покрали читав виноград, други пут су му овце одлутале и направиле штету на суседном имању), нико га никада није ни изгрдио, нити прекорио због штета које је обитељи нанео својом непажњом (Арсенијевић 2004, 14–15). У Миљкову је Томислав научио и руски језик, што му је омогућило да почне студиозно да чита, а каткада и преводи Свете Оце који су на руски били преведени са грчког и сиријског језика (сачувани су рукописи његових превода Речи св. Исака Сиријског и неких дела св. Симеона Новог Богослова) (Арсенијевић 2004, 17). Предавши се свим срцем и свом душом духовном руковођењу старца Амвросија, живећи по захтевном валаамском (оптинско-светогорском) типичу, испуњавајући строго и захтевно молитвено правило, свакодневно присуствујући дугим службама (пун дневни круг богослужења, уз редовно служење Божанствене Литургије), строго постећи, млади Томислав Штрбуловић разгорео се у овом „српском Валааму“ огњем љубави Божије и постепено узрастао у једног од највећих савремених српских духовника. Слично искуство имали су и многи други српски испушеници и монаси који су живели међу руским калуђерима или под управом руских игумана.

Руско монаштво пружило је, поред аутохтоног „богомолитељског покрета“ пониклог из војвођанског „покрета побожних“ (сред. XIX века) (Војиновић 1978) и даље развијаног у међуратном периоду под утицајем владике Николаја (Велимировића) (Димитријевић 2004, 5–83), најснажнији импулс обнови духовности – како монашке, тако и лаичке – у српском народу током XX века. У најкраћем, утицај руских калуђера огледао се у следећем: прво, у устројавању монашког општежића на далеко вишем нивоу од онога који је затечен у домаћој средини²; друго, у обнављању институције женског монаштва; треће, у унапређењу и интензивирању богослужбене

² Имамо у виду постојање у руској средини, за разлику од српске, низа монашких (дисциплинарних) типика, не само средњовековних (потпуни преглед в. у: А. Орнатский, *Древнерусские иноческие уставы. Уставы российских монастырениачальников*. Москва, 2001), него и оних новијег датума, нпр.: Л. Кавелин, *Монастырские столовые обиходники*. Москва, 1880; С. Курчинский, *Монастырские и скитские уставы начала XX века*. Москва, 2003; *Правила благоустройства монастырской жизни*. Саратов, 1913; *Правила благоустройства монастырской жизни*. Казань, 1910; А. И. Пролович, *Сборник законов о монашествующем духовенстве*. Москва, 1897; И. Л. Чижевский, *Сборник церковно-гражданских постановлений о монашествующих и монастырях*. Харьков, 1898; *Взаимные должности общего монастырского жития*. Санкт-Петербург, 1894; *Устав общежительный Саровской пустыни*. Москва, 1897; *Правила благоустройства монашеских братств в Москве*. Москва, 1868; *Сборник инструкций для духовного собора и прочих учреждений Почаевской Свято-Успенской лавры*. Почаев, 1883; *Историческое описание мужского общежительного монастыря Святсго Николая Чудотворца, что на Пешиное, с присовокуплением устава иего и чиноположения*. Москва, 1866, и др. Руска општежитељна нормативистика и на њој заснована пракса стога је послужила као основ за устројење српских манастира у међуратном и послератном раздобљу.

праксе; четврто, у пресађивању исихастичких традиција најбољих руских обитељи у нашу средину; пето, у неговању црквене културе и уметности, посебно појања и иконописања; шесто, у мисионарском раду међу народом; седмо, у обнови манастирских храмова, здања, економија; осмо, у харитативној делатности; девето, у подстицању развоја самог монашког кадра, и десето, можда и најважније, у сведочењу, како монашких заједница у целини, тако и сваког монаха као појединца, највишег, есхатолошког смисла нашег постојања, у преображавању емпиријске реалности агапичним молитвено-делатним, литургијско-подвижничким оприсутњењем Есхатона. Од руских монаха и монахиња који су живели међу нама, сведочећи реалност Васкрсења у моментима најтежих страдања и голготског распећа свога народа, Србија и српске земље добиле су много, и то бесцен-благо, верујемо, неће пропасти нити остати заборављено.

Литература

- Аноним 1993 – *Хиротония и интронизация архиепископа Сергия*. // Вестник Русского Христианского Движения. Париж, 1993, 167, стр. 247–250.
- Арсенијевић 2004 – М. Арсенијевић (прир.), *Сѣарац Тадеј Вишовнички: Мир и радост у Духу Свѣтом. Поуке, беседе, разговори*. Београд, 2004.
- Арсенџев 1999 – А. Арсенџев, *У излучины Дуная. Очерки жизни и деятельности русских в Новом Саду*. Москва, 1999.
- Војиновић 1978 – Х. Војиновић, *Покрећѣ ѣобожних*. // Православни мисионар, Београд, 1978, бр. 2, стр. 5–9.
- Глигоријевић 1996 – Б. Глигоријевић, *Русская православная церковь в период между двумя мировыми войнами*. [В сб.:] А. Арсенџев [et al.] (ред.), *Русская эмиграция в Югославию*. Москва, 1996, 109–117.
- Глигоријевић 1994 – Б. Глигоријевић, *Руска ѣ православна црква у Југославији између два рата*. [У зб.:] М. Сибиновић (уред.), *Руска емиграција у српској култури XX века*. Т. I. Београд, 1994, стр. 52–59.
- Димитријевић 1999 – В. Димитријевић (прир.), *Голѣоша Христѣове Русије. Сѣрадање Руске Цркве ѣод комунизмом*. Цетиње, 1999.
- Димитријевић 2004 – В. Димитријевић (прир.), *Без Боѣа ни ѣреко ѣраѣа. Српски духовници XX века*. Београд, 2004.
- Зейде 1988 – Г. Зейде, *Русская Православная Церковь Заграницей*. [В сб.:] *Юбилейный сборник в память 1000-летия крещения Руси (988–1988)*. Джорданвилль, 1988, стр. 323–350.
- Јовановић 1996 – М. Јовановић, *Досељавање руских избѣлицѣа у Краљевину СХС 1919–1924*. Београд, 1996.
- Календар 1941 – „Црква“ : *Календар Српске ѣ православне цркве за 1941. (са крајѣким шематизмом)*. Београд, 1941.
- Концевич 2006 – И. М. Концевич, *Оптина пустынь и ее время*. Минск, 2006.
- Платонов 2000 – О. А. Платонов, *Святая Русь. Энциклопедический словарь русской цивилизации*. Москва, 2000.
- Пономарева 1996 – Л. В. Пономарева, *Вселенская миссия русской православной эмиграции в XX веке*. [В сб.:] С. А. Беляев [et al.] (ред.), *Русская эмиграция в Европе: 20-е – 30-е годы XX в.* Москва, 1996, 35–45.
- Поспеловский 1995 – Д. В. Поспеловский, *Русская Православная Церковь в XX веке*. Москва, 1995.

- Радовић 1983 – А. Радовић, *Значај српској женској монаштва за наш духовни животи и просвету*. // СПЦ – њена прошлост и садашњост, Београд, 1983, 6, стр. 60–72.
- Радовић 1963 – Р. Радовић, *Историја српској женској монаштва*. // Гласник СПЦ, 1963, 1, стр. 20–27; 3, стр. 120–126.
- Радовић – Војиновић 1971 – А. Радовић, Х. Војиновић, *Обнова и развој нашеј женској монаштва*. [У зб.:] В. Митровић (уред.), *Српска православна црква 1920–1970. Споменица о 50-годишњици васпоставања Српске патријаршије*. Београд, 1971, стр. 333–343.
- Роуз 1992 – С. Роуз, *Святое Православие: XX век*. Москва, 1992.
- Статистички преглед 1969 – *Статистички преглед епархија за 1969. годину*. Београд, 1969.
- Смолич 1999 – И. К. Смолич, *Русское монашество 988–1917. Жизнь и учение старцев*. Москва, 1999.
- Таисија 1999 – Монахиња Таисија, *Руско православно женско монаштво XVIII–XX века*. Младеновац, 1999.
- Федотов 1959 – Г. П. Федотов, *Святые древней Руси (X–XVII ст.)*. New York, 1959.
- Цисарж 1991 – Б. А. Цисарж, *Један век периодичне штампе СПЦ: Библиографски опис часописа и листова са прегледом – садржајем свих радова објављених у њима од 1968–1970*. Т. I–II. Београд, 1991.
- Цыпин 1997 – В. Цыпин, *История Русской Церкви 1917–1997*. Москва, 1997.
- Шематизам 1925 – *Шематизам Српске патријаршије по годинама из 1924. године*. Сремски Карловци, 1925.

Ксения Кончаревич

Влияние русской эмиграции на возрождение и развитие сербской монашеской духовности Резюме

В статье предлагается анализ направлений и сфер воздействия русских монастырских обителей, оказавшихся после Октябрьской революции в изгнании, на возрождение и развитие сербской монашеской духовности. Особо рассматривается деятельность видных лиц монашеского звания – игуменов, игумений, монастырских старцев – в Сербии и Югославии. Указывается на факты деятельности виднейших русских обителей в Сербии (Мильковское братство во главе со схиархимандритом о. Амвросием Кургановым, Лесненское сестричество во главе с игумениями м. Екатериной Ефимовской и м. Ниной Косаковской), рассматривается влияние русских духовников на окормляемых ими сербских монахов и монахинь, ставших впоследствии знаменитыми монастырскими начальниками. Автор приходит к выводу о том, что русское монашество в эмиграции оказало сильнейшее воздействие на возрождение не только монашеской, но и мирской духовности в сербских землях в период между двумя мировыми войнами, особенно в сферах уставно-дисциплинарной и богослужебной, в насаждении исихастских традиций, повторном учреждении сербского женского монашества, распространении церковной культуры и искусства, миссионерской и благотворительной работе, восстановлении храмов и монастырских зданий, поощрении развития монашеских кадров.